

מהדורת וויינרעב

גליון המאה

פרשת משפטים | תשע"ה

מענה ומאה

יו"ל ע"י בית הוראה עץ חיים | בנשיאות הרב חיים קאהן שליט"א | גליון מיוחד

מאמר העורך

פעם בא לפני מרן האמרי אמת' מגור זי"ע חסיד מאנשיו והתאונן כי נזדמן לו לעמוד בדין עם חברו, ולפני

'זאלה המשפטים אשר תשים לפניהם' הרב אריה ליכטנשטיין

שהלך אל הדיינים ישב ולמד את כל הדינים בשו"ע והתברר לו שהצדק עמו. אך בית הדין פסקו להיפך, שחברו צודק וחייבו אותו. 'כיצד יתכן הדבר?! טען הלה.

ענה לו האדמו"ר זצ"ל 'עכשיו נתישב לי מאמר במדרש שהתקשיתי להבינו זה כמה. איתא במדרש פרשת משפטים (שמו"ר פ"ל א') 'שעל ידי המשפטים שנתת להם הם עושים מריבה זה עם זה ובאין לידי משפט והם עושין שלום'.

לכאורה, וכי ע"י המשפטים יבואו לידי מריבה? אמנם לפי דבריך הענין נהיר לאשורו. כי ע"י שנתן הקב"ה לישראל את המשפטים, לומד כל אחד את הדינים ובטוח שהצדק עמו, כי אין אדם רואה חובה לעצמו. ממילא הם באים לידי מריבה, כיון שכל אחד בטוח בצדקתו. ואף על פי כן, הסוף הוא שבאים אל השופט ומקבלים הכרעתו ועושין שלום ביניהם...'

וממש כדברים הללו מצאנו בצוואתו של הגאון מליסא שציוה לבניו בה"ל 'כשמניסין אדם לדין שואלין אותו נשאת ונתת באמונה, לכן כלל גדול יהיה לכם בדיני ממונות: כל אשר יהיה לכם מגומם באיזה דבר ממוון שיש לכם עם אחרים, אל תפסקו הדברים מפי עצמכם, רק ע"י שאלת חכם אחד. אף שתהיו כלכם חכמים, כי אין אדם רואה חוב לעצמו' עכ"ל הזהב.

בפרט רוב המון העם אשר אינם מתמצאים בשבילי דדיני ממונות ובקל נמצא שדעתם היא היפך דעת התורה הקדושה.

מספרים כי פעם נתווכחו ביניהם שני גדולי העולם, הגאון הראגטשובי והאור שמח. בלהט הויכוח ובאין מוצא, הציע הראגטשובי לצאת לרחובה של עיר ולשאול את ההלך הראשון הנקרה בדרכם מהי דעתו. 'הן דעת בעלי בתים היא היפך מדעת תורה... כל אשר ההוא יאמר, נדע שהצדק עם שכנגדו' טען.

דברי הרב

כי טוב סחרה מכל סחורה הרב חיים קאהן שליט"א

מנהג בדיני ממונות

א

ישנם דיני ממונות שגדרם נקבע על פי הלכות קבועות שמקורם בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ. הגדרים והדינים הנובעים מהגדרות אלה לא ניתנים לשינוי על ידי חכמי הדורות או התנהגות הקהל, ובזה דומים דיניהם לשאר הלכות שקבלו חז"ל מדור דור.

לדוגמא, באיסור אונאה קבעה התורה את שיעור האונאה. דהיינו - באונאת פחות מששית מערך המקח, אין חיוב על המאנה להחזיר את דמי האונאה. ואם דמי האונאה הם כערך ששית מהמקח, המקח קיים ומחזיר אונאה. ואילו באונאה ביותר מששית, המקח בטל (ראה חו"מ סי' רכ"ז. עיין ב"מ מ"ט ב' לפי ר"ט השיעור הוא שליש, וצ"ע האם המחלוקת בהלל"מ או שעדיין היה ביד חז"ל לקבוע שיעור).

אילו הסכימו אנשים בינם ולבין עצמם לשנות גדרי אונאה, אינם יכולים. כלל גדול בדיני תורה הוא שהמתנה לבטל הכתוב בתורה ואפילו יתנה כן בדין מדיני ממונות, תנאו בטל (ראה שם סעיף כ"ג). אפילו קהל שלם מסכימים לבטל דין אונאה שלדעתם ביטול דין אונאה הוא תועלת לציבור, אין בתנאם ממש. דין התורה קיים, בכלל מתנים על מה שכתוב בתורה ותנאם בטל.

מאידך, יכול אדם למחול על זכויותיו. והרי הדבר ק"ו, אם מותר להעביר בעלות על נכס אשר לו על ידי קנין לחבירו, מכל שכן שיכול למחול זכויותיו שיש לו על חבירו. ומכאן אנו דנין גם בנוגע להסכמה בין אנשים פרטיים או תקנה שקבעו הציבור, כל הסכמה או תקנה שהיא בגדר מחילה ולא באה לבטל את הדין עצמו, קיימת. לפיכך, הסכמה או תקנה לבטל זכות ממוון או בעלות ממונית, בטילה.

וכבר אירע מעשה דומה לזה לפני כשלוש מאות שנה. קהילת המבורג שבגרמניה היתה בזמנה המרוכז למסחר יהלומים, ומקור פרנסה לתושביה. כידוע, קביעת ערך של יהלום שונה מסחורות אחרות. מלבד היופי העצמי של היהלום גם החן בעיני הלקוח קובע את הערך. סכסוכים בין הסוחרים היו עלולים להזיק ולהפריע את המקח וממכר של הענף. לפיכך, קבעו הקהל תקנות לצמצם את את הזכות לטעון טענות אונאה. אבל פירשו שאין כוונתם בזה לבטל דיני האונאה. וכתבו הפוסקים שאילו היו קובעים במפורש בהסכמת הקהל לבטל דיני אונאה לא היה בהסכמתם ממש, שהרי תנאי זה בניגוד לדין תורה ותנאם בטל. כוונתם היתה לקבל במקרים מסוימים את דעת התנא שסובר שאין טענת אונאה במרגליות (שו"ת נוסת יחזקאל סי' פ"ה).

לדוגמא, אחת מהתקנות שהתקינו שם היתה שהלוקח יכול לטעון טענת אונאה רק בהיותו בחנות עם המוכר, אבל לאחר מכן אינו יכול לטעון טענת אונאה ואפילו אם עדיין לא שילם בעד הסחורה. זה אמנם בניגוד להלכה שנותנת רשות ללוקח לבדוק את המחיר עד כדי שיראה לתגר אחר, ואם ימצא שנתאנה יכול תוך כדי שיעור זמן זה לבטל המקח. אלא שאין בתקנה זו עקירה של דיני האונאה עצמם בנוגע לשווי המקח, אלא ייתור על הזמן שנקבע על ידי חז"ל לתביעת האונאה.

לעומת זאת, בקהילת למברג נהגו הסוחרים למכור אתרוגים בקופסאות סגורות מבלי לתת ללוקח אפשרות לבדוק את המקח האם הוא שווה את המחיר הנדרש. שם, לא זכו הלקוחות לפיצוי לטענת אונאה או מקח טעות הגם שהקהל לא תיקנו דבר. הפוסקים הצדיקו את המנהג בנימוק שדעת התגרים והלקוחות למחול את זכויות הטענה ולא התכוונו לבטל דין אונאה. אבל אילו היו הקהל קובעים בתורת תקנה שטענת אונאה בטילה מעיקרא, הרי היו בכלל מתנים על הכתוב בתורה ותנאם היה בטל.

ב

מעתה נשכיל להבין את הכלל הידוע שקבע התלמוד ירושלמי "מנהג מבטל הלכה" (ב"מ פ"ז, ראה רמ"א חו"מ של"א ס"א). כלל זה לכאורה נוגד את העיקרון שזאת התורה לא תהא מוחלפת, ואין בדינו לשנות את קביעות ההלכה הנמסרת בתורה שבכתב ושבע"פ.

הירושלמי האמור דן בדיני שכירות פועלים. מדין תורה חייב הפועל לעבוד אצל הבעה"ב מעלות השחר עד

קיבל האור שמח את הצעתו ויצאו שניהם יחדיו. היהודי הראשון שבא לקראתם נקרא לבוא אליהם, ושני הגאונים הציעו לפניו את דבריהם. הלה אימץ מעט את מוחו ואמר שנראים לו דברי הראגטשובי.

פניו של האור שמח אורו. 'הנה' קרא 'הרי שצדקו דברי'. 'לא ולא' השיבו הראגטשובי 'הן ערב שבת היום. ואמרו חז"ל שהרץ בערב שבת והזיק - פטור, מפני שרץ ברשות. הרי שבערב שבת דעת האנשים אינה מיושבת ונוהגים הם בפיזור הדעת. אם כן מחמת כן כוון האיש אל האמת, אינו מיושב כעת בדעתו...'

מטרת יסוד הגליון 'משא ומתן' היתה ועודנה להביא את דבר ה' אל כל בית יהודי. ברוך ה' זכה דורנו ונתרבו בו ספסלי בית המדרש. 'בתי הוראה' צצים כפטירות אחר הגשם וישראל קדושים צובאים על דלתותיהם לדעת את המעשה אשר יעשון.

אך אם בעניני 'אורח חיים' ו'יורה דעה' ידוע לכל כי אי אפשר לזוז בלא 'שאלת רב', בעניני 'חושן משפט' רבתה המכשלה ורבים מורים היתר לעצמם. בעצם אין בכך כל חידוש, 'רוב בגזל' אמרו חז"ל (בבא בתרא קסה).

מטרת הגליון 'משא ומתן' היא לעורר את המחשבה ולהאיר את עיני הקוראים כיצד על כל צעד ושעל נתקלים אנו בשאלות הנוגעות להלכה, אשר רובם אינם חוששים כלל לשאול בכלל בכלה...

כך מקובלנו מבית מדרשה של נוברדהוק, בא וראה כיצד דעת בעלי בתים היא היפך דעת תורה. אם בנו הקטן של השכן ישבור את חלונך ודאי שתאמר 'חייב'. ואם החתול של השכן ישבור חלון, תסתפק ולא תדע אם פטור או חייב הוא. להלכה, ההיפך הוא הנכון. על מעשה החתול הוא חייב ועל מעשה הקטן הוא פטור!

וכך כתב הסמ"ע (חושן משפט, סימן ג' סקי"ג) בשם מהר"ו 'ואם תשמע לעצתי לא תשב אצל הקהל בשום דין, ידיעת שפסקי הבעלי בתים ופסקי הלומדים הם שני הפכים...'

(במאמר המוסגר - בספר 'דברי ישראל' (כללי אורייתא - ה) מביא בשם הרה"ק יחזקאל מקוזמיר ז"ע מקור לדברי ההמון דדעת בעלי בתים היפך מדעת תורה מדברי המשנה (קידושין סד): 'המקדש את בתו סתם אין הבוגרת בכלל'. אילו שאלת לסתם אדם, ודאי היה אומר: אדרבה, הבוגרת דוקא... מכאן למדנו: דכאשר מסופק לאדם מה יעשה, ישאל דעת בעה"ב ומה שיאמר לו יעשה להיפך...)

ובספר 'דרש משה' להגאון רבי משה פינשטיין זצ"ל האריך בפרשתו בחומר 'חמדת הממון' וביאר דזה מה שאמר רש"י 'הק' 'אלה מוסיף על הראשונים, מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני'. וכבר האריכו הכל, וכי כל התורה כולה אינה מסיני!?

וכתב במתק לשונו 'ונראה שהלמוד בכאן הוא, שאלו המשפטים נאמרו תיכף עם עשרת הדברות, ועיין ברמב"ן סוף הפרשה (כ"ד, א') שהכל נאמר כסדר. ומשה ירד מן ההר אחר פרשת משפטים למסור להם הדברות עד כל הפרשה דמשפטים, ואח"כ עלה עוד הפעם.

ולכן סמכם הכתוב, משום דדיני ממון שאמרה תורה כשהאדם אינו שומרים הוא ככפירה ח"ו בה', שחושב כח"ו ועוצם ידיו. ואם מאמין בה' שהוא הנותן לחם לכל בשר ומזונותיו ופרנסתו וחסרונותיו קצובים לו מר"ה, לא היה עובר בשום דין השייך לממון. דכל תאות הממון שיש לאדם כמאמרם (חגיגה יא): 'גזל וכו' נפשו של אדם מחמתת' הוא מצד הצורך לזה, וכמו שמי שמאמין בה' יודע שלא יהיה לו יותר מכפי מה שירצה השי"ת לתת לו אף אם ירצה ליקח באיסור, וממילא לא יהיה לו שום תאוה לזה.'

בעמדינו עתה בגליון המאה, 'אתם עדי' כמאה עדים, נישא תפילה כה יתן ה' וכה יוסיף כהנה וכהנה.

בשם ה' יעשה ונצליח!

צאת הכוכבים וזה נלמד מפסוק מפורש (ראה ב"מ פ"ג ב'), ובכל זאת הלכה למעשה נקבעים שעות העבודה כפי מנהג המדינה. אם מנהג המדינה הוא ששעות העבודה הם רק משעה תשע בבוקר עד חמש אחה"צ, נקבעים אלה התנאים ממילא, הגם שלא התנו ביניהם כלום. לפי האמור הדבר מובן היטב. יחסי מעביד ועובד (פועל ובעה"ב) הינם שעבוד הדדי. העובד משעבד עצמו לעבוד, ותמורת זה המעביד משעבד עצמו לשלם, ותנאי העבודה והתשלום נקבעים כפי שהתנו ביניהם. אם התשלום אינו משקף את ערך העבודה - זוהי אונאה, ונקבעים דיניה כפי דיני האונאה שהתורה קבעה. השעבוד ההדדי שקבלו עליהם בנוגע לשכר העבודה אינו מבטל דיני האונאה ואם ינהיגו במדינה כתקנה שדיני אונאה בשכירות פועלים אין להם תוקף, לא יתבטלו זכויות המתאנה, שאין בכח המנהג לבטל זכויות שהעניקה התורה למתאנה, וכל שינוי הוא גזילה (רכ"ס ס"א). ממילא ברור, שדברי הירושלמי שמנהג מבטל הלכה לא נאמרו באופן זה לגבי דיני האונאה.

לעומת זה בכל הנוגע לשעות העבודה לא חייבה התורה בפסוק האמור את שעות העבודה, אלא שכך היה המנהג בעת ההיא. לפיכך אין בשינוי מנהג שעות עבודה שום גזילה, כאשר ניתנה לעובד התמורה השווה לעבודתו. מטעם זה קובע מנהג המדינה אפילו אם לא היה ידוע להם מהו המנהג.

א

מנהג המדינה אינו דווקא תקנה שתקנו אנשי המדינה או ראשי הקהל. ברוב פעמים נוצר מנהג מדינה מחמת שאנשים נהגו כן מעצמם. וכאמור, כאשר דעת האנשים לנהוג בסתם כמנהג המדינה, המנהג קובע (ראה חז"א ב"ב ס"ה).

כאן המקום להעיר על טעות נפוצה בכלל הקשור למנהג מדינה. חז"ל בתלמוד קבעו ש"דינא דמלכותא דינא" (נדרים כ"ח א'). אין חולק על הלכה זו, ומאידך רבו גם רבו הטועים בהבנת הלכה זו - לקולא ולחומרא.

מהותו של "דינא דמלכותא דינא" הוא, בזכויות שהתורה מעניקה למלכות בכל הקשור לניהול המלוכה. אבל אין בכח הזכויות אלה לשנות את ההלכה במאומה ולבטל דיני התורה בין אדם לחבירו (ב"י ס"ו כ"ו מחו"ו משו"ת הרשב"א).

לדוגמא, מבחינת ההלכה ניתנה הזכות למלכות בדברים שקשורים ישירות להנהגת המדינה. כגון, לגבות מסים או להנפיק מטבעות. לעומת זה, חוק שקובע שהאשה יורשת את בעלה הוא היפך דין תורה שקובע שהאשה אינה יורשת את בעלה. מקורו של חוק כזה הוא בתפיסה חברתית, ואינו ענין להנהגת המדינה. לפיכך, חוק זה אינו מבטל את ההלכה.

וביותר, אפילו נהגו אנשים מעצמם לנהוג כדינא דמלכותא, לא נוצר מחמת זה מנהג המחייב מבחינת ההלכה. לפיכך, הגם שמצוי מאוד שילדים או יורשים אחרים יותרו על זכותם ההלכתית לטובת האשה, אם לא יותרו היורשים מרצונם הטוב על זכות הירושה המגיע להם מדין תורה הדין עמם, ואין בכח המנהג לבטל דין תורה.

בדומה לכך, חוק המבטל זכויות המתאנה, אין לו תוקף בהלכה. ועל כן חוק המטיל על המתאנה את החובה לברר מהי ערך הסחורה, אינו תקף בהלכה.

חוק זה אמנם משקף את הנוהג במסחר. ההנחה המקובלת במסחר היא, שהגדרת האונאה היינו להטעות את המתאנה ולמסור לו מידע לא נכון בנוגע למקח. כגון, לומר ללוקח שערך המקח הוא עשר כאשר הערך האמיתי הוא חמש. אבל אם אינו מטעהו בידועין, אין עוול לדרוש מחיר יותר מערך הסחורה. לגישה זו, האיסור הוא רק לשקר במסחר, אבל חובת הבירור מהו ערך המקח היא על המתאנה.

הנחה זו מקורה בהשקפת עולם שקובעת שיחסי מסחר אינן ענין למושג של "עולם חסד יבנה". זה מנוגד להשקפת התורה שאוסרת לדרוש כל מחיר שהוא יותר מערך הסחורה. חובה זו הטילה התורה על המאנה, ואסור לו לסמוך על המנהג במסחר שמטיל את חובת הבירור על המתאנה. ובהיות שדיני אונאה הם הלכות שבין אדם לחבירו ואינם ענינים הנוגעים להנהגת המלכות, קובעת ההלכה ולא החוק.

ומכל מקום, יתכן מנהג מדינה שנוצר מחמת "דינא דמלכותא" שתקף בהלכה כשאר מנהג מדינה. וזאת על אף שהמדובר בדינים בין אדם לחבירו.

ושוב דוגמא מחיי יום יום. חז"ל קבעו שזמן הפרעון של הלוואה הוא בסתם שלוש יום (ח"מ ע"ג ס"א). באם החוק קובע מועד אחר לפרעון חוב מסוג זה ונוצר מנהג כפי החוק, אין בקביעת מועד אחר מהמוזכר בהלכה משום עקירת ההלכה. מועד הפרעון שקבעו חז"ל אינו הגדרה בדיני הלוואה שקבעה התורה, אלא מועד לפרעון ששוה לכל נפש. לפיכך, אין במנהג זה עקירת הלכה.

משא ומתן

מהדורת וויינרעב
גליון שבועי
פרשת משפטים | תשע"ה

י"ו ל ע"י בית הוראה עץ חיים | בנשיאות הרב חיים קאהן שליט"א | גליון המאה

מעשה שהיה

מחילה בטעות

הרב אריה ליכטנשטיין
ידעתי - תמיך
המחירים שלו זולים, אבל לא שיערתי עד כדי כך... - הרהר אפרים לעצמו בקורת רוח. לאפרים חנות לפירות וירקות. זה עתה הגיע לחנותו משלוח גדול של פירות שהזמין אצל יונתן, יהודי שאינו שומר תורה ומצוות, הפוסק סחורה בסיטונאות (Wholesale) לחנויות. כשבדק את החשבונית (Invoice) הוא נדהם לראות שהמחיר שקיבל נמוך בכמעט 20% (!) מהמחיר ששילם למתחריו (Competitors) של יונתן רק בשבוע שעבר.

כמובן שאפרים ניצל את ההזדמנות והכריז באותו שבוע על מבצע גדול במחירי הפירות. הקונים צבאו על חנותו ולאחר יומיים מלאי הסחורה עמד להיגמר. הוא התקשר ליונתן להזמין אצלו סחורה חדשה - אני רואה שהטעות שלי עזרה לך... - צחק יונתן. כעת התחוויר לאפרים הכל, זו היתה טעות... המחיר האמיתי לא נמוך כל כך.

- אהה... חבל שלא הודעת לי על הטעות לפני שמכרתי את הסחורה... כעת, אם אשלם לך את המחיר האמיתי, יצא שלא ארויח כלום מכל המכירות של השבוע (עיי' ב'משפט שלום' סימן רכ"ז סעיף ד' והעולה מדבריו שצריך בכהאי גוונא להחזיר הונאתו, עיי"ש)...

- לא... הטעות היתה שלי ואני מקבל על עצמי את ההפסד - הרגיע אותו יונתן - אדע להיזהר יותר להבא... לאחר שהסתיימה השיחה הרהר יונתן לעצמו - היתה כאן אונאה! להלכה עלי להחזיר את ההפרש...

הוא החליט לשתף את העובד שלו, בנימין, בספקותיו.

- אני לא מבין את חששותיך - אמר בנימין - הרי יונתן יודע מכך והוא שותק... כמעט ברור לי שאין דיני אונאה כאשר המתאנה מוחל ואיננו תובע!

- הוא מוחל רק בגלל שהוא לא יודע את ההלכה! מדינא דמלכותא הוא לא יכול לחזור בו מהסכום

פסקי דינים

דיני השגת גבול (א)

יורד לאומנות חבירו (א)
'יורד לאומנות חבירו' ועני המהפך בחררה'
חז"ל קבעו גדרים במקח וממכר בין אדם לחבירו הן מה שראו לגדור מעיקר הדין, והן שראו לתקן מפני הישר והטוב. על פי האמור קבעו חז"ל גדרים דומים לשני נושאים קרובים במהותם, ה'יורד לאומנות חבירו' ועני המהפך בחררה'. בשניהם המדובר במי שבא לקפח את חבירו בדבר שחבירו עומד לזכות בו. ה'יורד לאומנות חבירו', בא לעסוק במסחר או אומנות חבירו, ומקפח את פרנסתו בדרך שאינה הוגנת, ונקרא בלשון המושאל 'משיג גבול'¹. ה'עני המהפך בחררה' בא לזכות בדבר שחבירו עמד לזכות בו, במציאה או מקח, וקבעו חז"ל אימתי יש לראשון זכות קדימה למנוע מהשני לזכות בה. ברם חלוקים שני נושאים אלה בפרטי הדין שלהם כפי שיבואר להלן.

היורד לאומנות חבירו

האיסור של ה'יורד לאומנות חבירו'

הפוסקים כתבו מקורות שונים לאסור את הבא לקפח את פרנסת חבירו. יש שכתבו שהאיסור מהתורה כפי שדרשו חז"ל על הפסוק 'בין איש ובין אחיו ובין גרו' אפילו בין תנור לכיריים, שניתן לחז"ל הרשות לקבוע חוקים כאלו², ויש שכתבו שאינו מהתורה אבל נסמך על הלאו 'לא תשיג גבול רעך' ו'ארור מסיג גבול רעהו'³, ויש שכתבו שהאיסור בזה הוא דרבנן⁴.

גדר הדין של יורד לאומנות חבירו

החיוב לא לקפח את פרנסת חבירו נכלל באיסור של הרחקת נזיקין⁵, וגם דומה ל'עני המהפך בחררה' דהיינו הנוטל ממי שמחזר אחר דבר לקנותה שנקרא רשע מפני שיכול למצוא במקום אחר⁶, שאף הנוטל פרנסת חבירו יכול למצוא פרנסתו במקום אחר⁷.

במקום שהאיסור לא נשמר

כתבו הפוסקים שהאיסור לירד לפרנסת חבירו - כפי שגדרו חז"ל - נאמר כאשר האיסור נשמר בדרך כלל, אבל אם נכרים באים וסוחרים כחפצם אין תועלת בשמירת האיסור, ומותר לישראל לסחור כחפצו ולא יפסיד בחינם⁸.

לפתוח חנות מתחרה

מדינא דגמרא, המצורפים לשלם מסים לאותה המלכות מותר להם לפתוח חנות ולעסוק במסחר ואין אחר יכול לעכב עליהם אפילו שקדם לעסוק במסחר זה או לפתוח עסק, אבל לא מי שאינו מצורף לשלם מסים לאותה המלכות⁹. ויש שכתב שאם המלכות אינה מקפדת מותר אף מי שאינו משלם מסים באותה המלכות להתחרות¹⁰.

בזמנינו, במדינות דמוקרטיות החוק קובע שכל אזרח מדינה יכול לעסוק במסחר כרצונו, ואין למלכות זכות לעכב מיהו מלפתוח עסק או לעסוק במסחר הגם שאינו משלם מסים או דר בעיר אחרת. לפי האמור, נראה שהדין האמור בשולחן ערוך לעכב הבא לפתוח חנות מתחרה מפני שדר בעיר אחרת או אינו משלם מסים, אינו למעשה¹¹.

1 לא זה נאמר בגזל קרקע. 2 חידושי חת"ס ב"ב נ"ד דאע"פ שהבי' בס"י קנ"ו כתב שדינים אלה מדרבנן שורשם מהפסוק הנ"ל וע"ד זה כתב בשו"ת חת"ס חו"מ סי' ע"ט ד"ה פסיק. ע"פ הרמב"ן שמות ט"ו כ"ה, וכתב שזה דעת שו"ת הרמ"א סי' י' שהוכיח זאת מדחיבין בן נח ש"מ דאורייתא היא, וגם ממה שכתב בשו"ת משאת בנימין סי' כ"ז שזה מוכח ממה שמוציאים מהיורד בדינים, וגם הבי' שכתב בס"י קנ"ו שכתב שדינא דירוד הוא דרבנן כונתו שהכתוב מסרם לרבנן לקבוע ומודה שהדין בעיקרו דאורייתא. 3 מהרש"ל על הסמ"ג קנ"ג ושו"ת מהרש"ל סי' פ"ט מהרוקח, אבל החת"ס הנ"ל כתב שמשמעות הרוקח שסובר שהאיסור דאורייתא. 4 כן הכריע במשפט שלום קונטרס תיקון עולם לסי' רל"ז ס"ק ג' כפי פירושו בשו"ת הרמ"א הנ"ל, וגם דלפי מה שכתב הריב"ש סי' רע"ו דגול גמור דרבנן מוציאים. נדחה ראיית החת"ס הנ"ל, עיי"ש, וצ"ל דמחויב בן נח אין להוכיח דגדרי גזל של ב"נ שונים מישראל, וכ"מ בגמ' סנהדרין נ"ט א' שגוי שלומד תורה חייב כגולן הגם שאינו לוקח דבר, אבל עיי' שו"ת מחנה חיים ח"ב סי' מ"ט, ודוק. 5 עיי' שו"ת הרא"ש כלל ה' סי' ג' באה"ד דפסקת לחיותי המשך ההערות בעמוד ב'

מעשה שהיה

קו ההלכה

הרשום בחשבונית ובכך מסתכמת ידיעתו. לכן הוא נאלץ למחול על כך!

- מה זה משנה למה הוא מחול? הוא מחול וזהו! מה, נראה לך שאתה חייב כעת ללמד אותו את הלכות ודיני אונאה, כדי שידע לא למחול לך?!

בערב, לאחר שסיים את יום עבודתו, נפנה אפרים ללימודיו ונכנס לבית המדרש הסמוך לביתו כדי להשתתף בשיעור הקבוע של רב הקהילה. כבר שנים רבות שהוא משתתף בשיעור ומרווה את צמאונו בדברי תורה.

הסוגיא הנלמדת היתה במסכת בבא מציעא (דף ס"ו ע"ב) ועסקה במוכר דבר שלא בא לעולם. מדין תורה אי אפשר למכור דבר שעדיין לא בא לעולם, כגון למכור את הפירות שיצאו מדקל זה (עיין בספר העיקרים להגר"ש איגר - חלק א', עיקר 'אין אדם מקנה דבר שאינו שלו' שורש א' במוסגר מש"כ בטעם הדבר ובמה שציינו עליו בשולי אדרתו).

והיה, והמוכר לא ידע מכך ומכר את פירות הדקל העתידיים לצאת, הוא לא מחויב למסרם ללוקח אף לאחר שכבר יצאו ונמצאים בעולם (כשיטת רב נחמן שם בגמרא וכן נפסק להלכה בשלחן ערוך - חושן משפט, סימן ר"ט סעיף ד'). המכירה לא חלה והפירות נותרו ברשותו.

וממשיך רב נחמן ואומר דאם הלוקח כבר תפס את הפירות, שוב אין המוכר יכול לתבוע ממנו להשיבם.

הרב עמד בדבריו להסביר את טעם הדבר, מדוע אם הלוקח תפוס כבר בפירות, שוב אי אפשר לבטל את המקח?

התוספות שם כתבו משמו של ר"ת (שם ד"ה 'התם') שהמוכר רוצה שהמקח יקויים וכך יעמוד בהבטחתו שאמר למכור ללוקח את פירות הדקל. דהיינו, אף אם יודע המוכר בנפשו שהמקח לא חל, רצונו שיחול והלוקח יקבל את פירותיו כדי שיקרא אדם נאמן (כי היכי דליקו בהימנותיה). על כן, כל זמן שלא חזר בו מהמכירה, רשאי הלוקח לתפוס פירות אלו ותפיסתו מועלת.

אך בריב"ש (סימן של"ה) הובאה שיטת ר"ת בצורה קצת שונה. לשיטתו, המוכר מוחל על פירות אלו לטובת הלוקח, כיון שסבור בדעתו שמכירת דבר שלא בא לעולם קיימת. ואף שמחילה זו נעשתה בטעות, שעשה כן מחמת שטעה בדין וסבר שיכול להקנות דבר שלא בא לעולם, מכל מקום 'מחילה בטעות שמה מחילה'.

- מה הנפקא מינה בין שתי השיטות? - נשמעה השאלה מספסי השומעים.

- הנפקא מינה פשוטה מאד - הסביר הרב - מה הדין כאשר מאן דהו מוחל על זכויותיו, אך הוא עושה זאת בטעות. הוא חשב שהצדק לא איתו, אף שההיפך הוא הנכון.

לשיטת התוספות 'מחילה בטעות' אין שמה מחילה. אך לדעת הריב"ש 'מחילה בטעות' שמה מחילה (ועי"ש בדברי רש"י בסוגיא).

תוך כדי השיעור נזכר אפרים מהמקרה שקרה לו בבוקרו של יום - לכאורה מחילתו של יונתן 'מחילה בטעות' היא... לדברי הריב"ש שמה מחילה... צדקו דברי בנימין!

לאחר שנגמר השיעור הוא ניגש לרב. הוא סיפר לו את מה שקרה ושאל - **לפי דברי הריב"ש, 'מחילה בטעות' שמה מחילה, אם כן אני לא צריך להודיע ליונתן שמכר לי שבדין תורה הוא יכול לתבוע ממני את המעות?**

הרב הרהר מעט וענה - אין הנידון דומה לראיה. המוכר פירות דקל שעדיין לא באו לעולם, אכן הוא טעה וסבר שהמכירה תקיפה ובאמת זה לא כך. אך הטעות עדיין לא אומרת שהוא לא רוצה למכור פירות אלו! אם היה יודע היה מוכר זאת באופן המועיל, כגון 'דקל לפירותיו' (עיין שם בשלחן ערוך - חושן משפט, סימן ר"ט סעיף ד').

מה שאין כן לולי טעותו של יונתן המגיעה מחמת חיסרון ידיעה, הוא מעולם לא היה מוחל לך על כך!

זאת אומרת, 'מחילה בטעות שמה מחילה' לשיטת הריב"ש, רק כאשר המוחל רוצה למחול ולתת, אלא שנתנתו לא נעשית באופן המועיל על פי הלכה - חידד אפרים את תשובתו של הרב.

- הן אמת שה'קצות' (סימן י"ז סק"ג) כתב כדבריו. גם מחילה הבאה משום טעות בדין לדברי הריב"ש שמה 'מחילה'. אך הש"ך (שם סקט"ו), הט"ז (שם על דברי הרמ"א בסעיף י"ב) והגהות (שם סק"א) נחלקו עליו.

למעשה, עליך להודיע למוכר הירקות ההוא שיכול לתבוע את הונאתו בדין תורה, ואם יבחר לעשות כן עליך להשיב לו את ההפרש. הרי לרוב הפוסקים אף לדברי הריב"ש 'מחילה בטעות' כזו לאו שמה 'מחילה'.

כשעזבתי את הדירה השכורה שלי, רציתי ליטול עמי את המזוזות שקבעתי כשנכנסתי לגור בה. השוכר החדש, שבא לגור שם אחרי, ביקש ממני שאשאיר לו את המזוזות והוא ישלם לי את תמורתן. דרשתי ממנו לשלם בעבור כל מזוזה סכום של \$120 והוא הסכים. לאחר זמן הוא הסיר את המזוזות כדי לבדוק, והמגיה שבדק אותן אמר לו ששווין אינו עולה על \$100. לאחר שבדק עם עוד מספר סופרים וכולם הסכימו לכך הוא דורש שאשיב לו את ההפרש שנתאנה על ידי.

אונאה במזוזה

שאלה: האם אני חייב להחזיר את האונאה?

תשובה: הלכה היא שאם נתאנה הלקוח או המוכר בשתות (שישית), צריך המאנה להחזיר את האונאה. דין זה נאמר במכירת מטלטלין אבל קרקעות נתמעטו מפרשת אונאה (שלחן ערוך - חושן משפט, סימן רכ"ז סעיף כ"ט). נחלקו הפוסקים מה דינו של תלוש/מטלטלין שחובר לקרקע, כגון מזוזה הקבועה במשקוף הדלת. יש שהחשיבה כקרקע ויש כמטלטלין. אם כן רשאי המאנה לומר 'קים לי' כשיטות המחשיבות זאת לקרקע ולפטור את עצמו מלהחזיר את האונאה (רמ"א סימן צ"ה סעיף א' ועיין עוד סימן רכ"ז סעיף ל"ד).

אלא שעדיין יש מקום לדון מה נחשב כ'מחובר' לקרקע? האם כל סוג חיבור נידון כ'מחובר' לקרקע, או שמא דוקא אם קבעו במסמרות ובטיט?

לגבי מכירת בית מצאנו דיעות שאף דבר שלא חיברו בטיט אלא ביתדות, נחשב כחלק מהבית ונמכר עמו בסתם (סימן רי"ד סעיף י"א). אך התם טעמא דמילתא הוא משום דדעת המוכר והלוקח היא הקובעת, ובדעתם היתה המכירה אף בהני כחלק מהבית. מכירת המזוזה המחוברת במסמרים למשקוף הדלת, ודאי דלכולי עלמא אין זה נחשב כחלק מהבית ומשום הכי חל עליה דיני 'אונאה' (וע"ע בפתחי תשובה שם סק"ה).

ומכל מקום בנידון דידן אין הלוקח יכול לבקש את אונאתו. חז"ל נתנו ללוקח זמן לברר את מחיר המקח מיד לאחר הקנין (סימן רכ"ז סעיף ז'). אף שאין דרך העולם להסיר את המזוזות מהפתחים, מכל מקום מאחר וכבר חלף זמן רב שבו יכל הלוקח לבדוק אם המחיר ששילם בעבור המזוזות היה הוגן והוא לא עשה זאת, הרי שמחל על אונאתו.

המשך ההערות מפסקי דינים

בכלל הרחקת נזיקין, ועיין שו"ת בית אפרים חו"מ סי' כ"ו ע"ד. 6 עיין תוס' קדושין ג"ט א' ד"ה עני. 7 עיין תוס' ב"ב כ"א ב' ד"ה מרחיקין, וריטב"א קדושין ג"ט א' (ועיין שו"ת שו"מ תניינא ח"א מ"ד). 8 עיין שו"ת רש"ד סי' ת"ז, ובשו"ת חת"ס חו"מ סי' ס"א ד"ה אך מה, בסוה"ד כתב ע"פ הרמ"ה שהביא הרמ"א קנ"ו ס"ה, ובחת"ס שם מוכח דכן הוא גם אם ישראל ממקום אחר עושים כן, לא יפסיד זה בחינם, וכ"כ בשו"ת בית אפרים סי' כ"ז ד"ה ועוד אני, עיי"ש, וע"ע במשפ"ש קונטרס ת"ע רל"ז ס"ק י"ד ד"ה ואגב, משו"ת שו"מ מה"ק ח"ג ס' קכ"ח. 9 ב"ב כ"א ב', כרב הונא ברד"ל, שו"ע קנ"ו ס"ה, ולפי הרמ"א שם יכול לעכב שלא להיכנס למבוי שלו, ועיין שו"ת חת"ס חו"מ סי' ס"א דתרת"י בענין ואפילו מאותה העיר אם אינו שייך לכרגא כגון בחור, אינו רשאי לפתוח, עיי"ש, ומבאר מדבריו שת' שלום הכרגא אינו מגדיר ציורף הזכאים לפתוח אלא מתיר את עצם העיסוק, ואפשר שכונותו שכן היה תקנת חז"ל ולא רק מזכות המלכות, ובמנחת פתים כתב שדבריו צ"ע. ועוד הביא משו"ת מב"ט ח"ב סי' ל"א דהאידנא כל המס הוא של המלך ולא של שר העיר ולכן כל שהוא ממדינתו אינו יכול לעכב עליו, ועד"ז ברש"ד סי' ת"ז, ובסעיף ז' כתב דהאידנא מוד"מ אטור למכור בעיר אחרת, עיי"ש, ופשוט שכל זה היה בזמנו, ועיין הערה הבאה. 10 עיין רש"ד סי' תמ"א, שדינא דבר מבואה הוא מפני הקפדת המלכות, ונראה כוונתו שחז"ל התקינו שיהיה דין דבר מבואה כפי צורך ומנהג המומ"ם בכפי הזמן, ודינא דמלכותא משקף את סדר המסחר הנהוג בכל עת, ולפיכך אף שהדינים של יורד באופן המבואר בגמרא הם מתקנת חז"ל מ"מ כשדינא דמלכותא קובע אחרת זה עצמו תקנת חז"ל. 11 עיין הערה 10 מרש"ד שמתיר במלכות שאינה מקפדת מותר והערה 9 מחת"ס שתשלום המסים מתיר את ההתחרות, ונראה שאף אם נפרש דבריו שתשלום הכרגא היא תקנת חז"ל להחיר לפתוח תנות מתח"ר, אין זה אלא במקום שהכרגא נגבית מהמלכות בעד זכות הפתיחה ואילו בזמנינו פשוט שאינו כן.

לקבל את הגיליון באימייל שלחו ל mm@businesshalacha.com

לדיני תורה, שאלות בדיני ממונות, שטרות, ריבית, צוואות, דיני מקח וממכר בשבת וז"ט, או לכל ענין הקשור לגיליון אפשר להתקשר: